

Evelyne van der Neut

## Tussen de kieren van de canon: Johan Borgman

*In de rubriek 'In de kast' bepleiten uiteenlopende figuren uit de wereld der letteren waarom een bepaalde tekst of auteur opnieuw de volle aandacht verdient. Vergeten literatuur komt boven water en op bekende werken wordt een verfrissende blik geworpen. In dit stuk belicht Vooys-redacteur Evelyne van der Neut de dichter Johan Borgman. Hij staat voornamelijk bekend om zijn activiteiten als paranormaal genezer of 'kwakzalver'. In besprekingen komen zijn poëtische gaven slechts kort aan bod, maar meer aandacht voor de verzen van de dichter is zeker op zijn plaats.*

In juni 2012 verscheen op literair weblog *De Contrabas* een kort berichtje waarin een nieuw lemma op de *Nederlandse Poëzie Encyclopedie* werd aangekondigd. 'Johan Borgman: kwakzalver/dichter', luidt de titel op *De Contrabas*, maar in beide stukjes is het vooral die eerste functieomschrijving waar de nadruk op ligt.<sup>1</sup> Dat Borgman ook gedichten schreef, lijkt voor de samenstellers van de NPE slechts een aanleiding om wat citaten van de Vereniging tegen de Kwakzalverij aan te halen. Over het dichtwerk van de man die zich later vestigde als alternatief genezer wordt niet meer gezegd dan dat Gerrit Komrij in 2004 twee van Borgmans gedichten opnam in zijn bloemlezing. Ook die constatering wordt gerelateerd aan zijn 'paranormale gaven' met de suggestie dat hij dit wel voorzien zal hebben.

Johan Borgman (1889-1976) was slechts kort actief in de literatuur. Zijn eerste gedichten publiceert hij in januari 1908 in de tijdschriften *Europa* en *De Beweging*. In 1910 verschijnt onder het pseudoniem Yszon een prozawerkje en twee jaar later een gedichtenbundel, *Verzen*. Daarna publiceert hij nog tot 1917 in *De Nieuwe Gids*, maar een tweede bundel zal niet meer verschijnen.<sup>2</sup> Dat zijn literaire productie gering is geweest, is echter geen reden om daar helemaal overheen te stappen, en hem weg te zetten als een curieuze 'kwakzalver' die toevallig ook gedichten schreef.

1 Zie [http://www.decontrabas.com/de\\_contrabas/2012/06/johan-borgman-kwakzalverdichter.html](http://www.decontrabas.com/de_contrabas/2012/06/johan-borgman-kwakzalverdichter.html) en <http://nederlandsepoezie.org/dichters/b/borgman.html> (laatst geraadpleegd op 24 november 2012).

2 Overigens staat bij het gedicht dat in december 1917 gepubliceerd wordt dat het is geschreven in 1912.

Borgman maakt kennis met de poëzie dankzij zijn lerares Nederlands op de HBS in Groningen, aan wie hij zijn bundel opdraagt. De bundel is verzorgd door Willem Kloos, die dan weliswaar al over zijn grootste faam heen is, maar nog altijd een rol in het literaire leven speelt. Kloos correspondeert met de jonge dichter over zijn werk en is als redacteur van *De Nieuwe Gids* waarschijnlijk verantwoordelijk voor de publicaties van Borgman in dit tijdschrift. Behalve met Kloos heeft Borgman ook contact met andere tijdgenoten uit het literaire veld. Zo nodigt Jan Greshoff hem al in 1909 uit om plaats te nemen in de redactie van het blad *Ontwaking*.<sup>3</sup>

In de literaire kritiek blijven Borgmans gedichten niet onopgemerkt. Enkele van de positieve recensies worden door de uitgever, Van Dishoeck, gebundeld en als promotiemateriaal verspreid. Kritischer zijn Israël Querido en Karel van de Woestijne. Vooral de laatste vindt er geen doekjes om: hij schrijft dat Borgman 'ploetert in een poel van poëtische gemeenplaatsen en zich niet te uiten vermag dan in ontleende plunjje'. (*De Groene Amsterdammer* 28-09-1913) Toch ontzegt Van de Woestijne hem niet een zeker talent: hij heeft 'een ruim hart' en met meer oefening zou hij het nog best tot een 'echt dichter' kunnen schoppen. (ibidem) Bij Querido vinden we uitspraken van dezelfde strekking: 'De heer Borgman mag dichter zijn, maar verzen moet hij nog niet uitgeven.' (*Algemeen Handelsblad* 13-12-1912)

In 1913 verschijnt in het tijdschrift *De Kunst* een reeks artikelen van August Heyting over de herwaardering van het rondeel als versvorm.<sup>4</sup> Hierin noemt de auteur Borgman samen met ene E.G. van Bolhuis de eersten die het rondeel herintroduceerden in de Nederlandse letteren.<sup>5</sup> (Heyting 1929: 82) Heyting merkt op dat deze versvorm voornamelijk wordt beoefend door 'een klein kringetje dichters uit een vroeger voor de Nederlandse poëzie steeds onbelangrijke stad in het Noorden'. (Heyting 1929: 86) Het is inderdaad opvallend dat Borgman vanuit Groningen weet door te dringen tot de Randstedelijke literaire wereld. Hij onderhoudt niet alleen contact met schrijvers uit het westen van het land, maar ook met dichters en kunstenaars uit Groningen zelf, van wie bijvoorbeeld H.N. Werkman na de Eerste Wereldoorlog bekendheid zal verwerven als lid van kunstenaarscollectief De Ploeg. Heyting publiceert al in 1914 een artikelenbundel over het Groninger kunstleven, waarin Borgman een prominente rol krijgt toebedeeld. (Heyting 1914)

Tien jaar na zijn poëziedebuut verruilt Borgman de pen voor het penseel. Gedurende zijn verdere leven schildert hij talloze zeegezichten: woeste wateren en kalme

3 Deze en andere brieven, alsook Borgmans manuscripten zijn opgenomen in het archief van het Letterkundig Museum. Het persoonlijke archief bevindt zich in de collectie van het Gelders Archief (nr. 3176).

4 De artikelen van Heyting lijken voornamelijk tot doel te hebben om zijn eigen werk te promoten: een groot deel van de voorbeelden die hij aanhaalt, zijn rondelen van eigen hand.

5 Fontijn vecht deze stelling aan, en gunt J.H. Leopold de eer de eerste rondelendichter te zijn; Heyting merkt op dat drie vertalingen van Franse rondelen vaak ten onrechte voor oorspronkelijk werk van Leopold worden aangenomen. (Bédier 1996: 111; Heyting 1929: 86)

zeeën in verschillende kleurstellingen, waaraan door sommigen haast zalvende, he-  
lende krachten worden toegeschreven.<sup>6</sup> Zijn ‘ruime hart’ (in de woorden van Van de  
Woestijne) neemt hij mee als hij in 1920 zijn carrière omgooit, naar Amsterdam ver-  
huist en daar zijn praktijk voor alternatieve genezing opent.

Borgmans gedichten overleven in eerste instantie zijn terugtreden uit de literatuur  
niet: na de laatste publicaties in *De Nieuwe Gids* wordt er vanuit literaire hoek geen aan-  
dacht meer aan hem besteed. De enige uitzondering daarop vormt een korte passage  
in de biografie die in 1996 verschijnt – een weinig wetenschappelijk project dat zich  
eveneens vooral richt op de ‘kwakzalver’ Borgman. De samenstellers van het boekje  
hebben enkele gedichten voorgelegd aan Jan Fontijn, destijds als neerlandicus verbon-  
den aan de Universiteit van Amsterdam. Hij merkt de grote variatie in stijl en onder-  
werpen op, wat volgens hem betekent ‘dat [Borgman] geen eigen toon heeft’. (Bédier  
1996: 109) Fontijn laat de verschillende invloeden zien die in Borgmans *Verzen* zijn te-  
rug te vinden; zowel de Tachtigers als de zich daartegen afzettende ‘generatie van 1910’  
(onder anderen J.H. Leopold, P.C. Boutens en Henriëtte Roland Holst). Is het juist die  
ambivalente status die maakt dat Borgman tussen de kieren van de canon is gevallen?  
Fontijn beantwoordt die vraag niet, en geeft behalve een poging Borgmans werk te  
plaatsen in de literatuurgeschiedenis geen analyse van dat werk zelf. Laat ik dan nu de-  
ze kans aangrijpen om Borgmans bundel uit de kast te pakken, om enkele van zijn ge-  
dichten op zichzelf te beschouwen.

Aan het eind van de bundel staat de cyclus ‘Donkere levens’, waarin het leven van de  
arbeidersklasse wordt beschreven. Opvallend in deze cyclus zijn de twee gedichten  
over kermislui, die helemaal niet zo donker aandoen als de titel van de cyclus wel doet  
vermoeden. ‘Draaiorgel in fabrieksbuurt’ roept met veel samengestelde woorden het  
aanrollen van een draaiorgel op: ‘Stoot-ramm’lend ratel-rolt door oude straat / Draai-  
orgel voort, geduwd door kermismaat’. De muziek van het draaiorgel maakt ‘[a]l ’t  
volk aan ’t hosse-danse’ in woeste maat’. De eerste strofe wekt door het ritme en de  
klanken een uitbundigheid op die moeilijk te rijmen valt met de somberte die uit de  
rest van de cyclus naar voren komt. Maar de klanken van het draaiorgel en het ratelen  
van de wielen door de straten kunnen het armoedige karakter van de fabrieksbuurt  
niet verbloemen. In de eerste strofe wordt benadrukt dat de straten oud zijn, dat de  
buurt voor een groot deel bestaat uit stegen, en dat de huizen eigenlijk meer weg heb-  
ben van hokken. De mannen zijn er vies, vrouwen heten er ‘wijf’ en de mensen spreken  
niet, ze gillen ‘vuilepraat’. In de tweede strofe wordt beschreven hoe de orgelvrouw  
haar gang maakt langs de toeschouwers, om wat geld bij elkaar te verzamelen.

De orgel-vrouw met cente-bak host mee  
En strijkt een gele hand de zwarte wangen

6 Zie voor een bespreking van Borgmans schilderkunst Dieltjes 2010.

Van kerels langs, grijns-lachend lang; met wee-  
Gevlei vraagt ze om wat duite' en laat zich hange'  
Aan schouders, zwaar, en rink'lend gaat ze vangen  
Vlug enk'le cente' in bak ... de kerel draait tevrêe...

De orgeldraaier is 'tevrêe', en in het gedicht is geen aanwijzing dat zijn vrouw het zelf oneens is met haar taak. Het verschil met de andere donkere levens is dat de fabrieksarbeiders niet zelf hun beklag doen, maar de 'donkerte' een interpretatie is van de dichter. In dit gedicht toont een impliciete ik-figuur zich begaan met het kermisvolk in een arbeidersbuurt.

Borgman reisde in de periode dat hij gedichten schreef dagelijks van Groningen naar Assen, waar hij werkte. Over het platteland dat hij elke dag passeerde gaat het gedicht 'Heide', dat is opgenomen in Komrijs bloemlezing. Het gedicht beschrijft een armoedige woning ('Wat oude mure' en zoden dak, / Wat ramen met gebroken ruiten') en twee bewoners ervan: een moeder en haar zoon, die uit armoe niets anders te eten hebben dan knollen en bieten. Ondanks het 'dor verschiet', waar in dit geval de vrouw zelf over spreekt, is de toon van het gedicht niet donker. Dat komt door de haast idyllische beschrijving van de natuur, met 'piepe-sjilpende' vogels. In dat landschap is behalve de vrouw en jongen ook een kunstenaar aanwezig. Deze schilder overziet het tafereel een kneedt het naar zijn eigen ervaring ervan: de 'blauwe lucht en zonne-brand' schildert hij '[z]óó, dat 't een donder-lucht gelijkt. / Veel zwarte vlekken, roode en gele'. Zo vindt het 'dor verschiet', dat zo lijkt te contrasteren met de vredige omgeving, een plek in het schilderij. Binnen het gedicht is deze vervorming een esthetisering: de schilder 'maakt z'n heide wonder-mooi'. Dit kan poëticaal opgevat worden: een kunstenaar moet zijn onderwerp zodanig weergeven dat zijn ervaring ervan zichtbaar wordt in het kunstwerk. Tegelijk levert het gedicht kritiek op deze poëtica, die het werkelijke leven esthetiseert en geen uiting geeft aan sociale ongelijkheid.<sup>7</sup> Tussen deze twee van toon en vorm zo verschillende gedichten, is dus wel een overeenkomst te vinden, namelijk een betrokkenheid bij de minderbedeelden. Fontijn 'proeft hierin iets van de opkomst van de parapsychologie', die zich ook baseert op een meevoelen met de medemens. (Bédier 1996: 112) Ook zonder Borgmans werk te *hineininterpretieren*, is deze sociale betrokkenheid een opvallend kenmerk van zijn gedichten. Zijn tijdgenote Henriëtte Roland Holst staat bekend om haar socialistische werk. Wellicht biedt een herinterpretatie van de jaren tien (van de twintigste eeuw) in de literatuurgeschiedenis de mogelijkheid om meer sociaal geïnspireerd werk een plaats te bieden.

Borgman is kortom wel degelijk meer geweest dan die curieuze man die zich later

7 Niet alleen in zijn poëzie, maar ook in het prozawerk dat Borgman schreef, was het arbeidersmilieu een thema. Bijvoorbeeld in 'In de fabrieksbuurt' (*De Nieuwe Gids*, september 1914: 373-378) en *Auke*, het onuitgegeven manuscript dat hij rondom de verschijning van *Verzen* reeds af had en naar zijn 'mentor' Willem Kloos had gestuurd. (Aanwezig in de Borgmancollectie van het Letterkundig Museum te Den Haag)

paragnost ging noemen. Het loont de moeite om zijn verzenbundel eens uit de kast te pakken, en zijn rondelen en sociaal geëngageerde gedichten te lezen. Hoe Komrij bij het werk van Borgman terecht is gekomen (door het verzameld werk van Van de Woestijne door te nemen?) is niet eenvoudig te achterhalen. Waarom Borgman? Past hij op enige wijze in de poëtica van de bloemlezer zelf en is zijn opname een strategische keuze geweest? Het is aannemelijk dat Borgman zijn plaatsje in de Nederlandse Poëzie Encyclopedie aan zijn opname in Komrij te danken heeft. Maar hij verdient toch zeker meer dan de oppervlakkige beschouwing die daarin te vinden is.

### Literatuur

**Bédier, J.**, *Johan Borgman: zijn werk, zijn leven*, Naarden 1996.

**Borgman, J.**, *Verzen*, Bussum 1912.

**Dieltjes, E.**, 'Johan Borgman (1889-1976): metafysische zeestemmingen van een gepassioneerd schilder'. In: *Prana* (2012), nr. 178: 29-41.

**Heyting, A.**, *Groninger dichtkunst en Groninger kritiek*, Den Haag 1915.

**Heyting, A.**, *Het rondeel*, Den Haag 1929.

**Querido, I.**, 'Letterkundige kroniek', *Algemeen handelsblad*, 13-12-1912.

**Woestijne, K. van de**, 'J.J. de Stoppelaar en Joh. Borgman', *De Groene Amsterdammer*, 28-09-1912.  
Ook opgenomen in: P.N. van Eyck, P. Minderaa e.a. (red.), *Verzameld werk. Deel 5. Beschouwingen over literatuur*, Bussum 1949: 265-271.